

Η ΟΡΟΛΟΓΙΑ ΩΣ ΠΑΡΑΓΟΝΤΑΣ ΓΛΩΣΣΙΚΗΣ ΑΛΛΑΓΗΣ

**Ελένη Ευθυμίου
Μαριάννα Κατσογιάννου**

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Η μελέτη των ποικίλων ζητημάτων που αφορούν την ανάπτυξη και χρήση ορολογίας συμβάλλει στην προβολή μίας σειράς γνωστικών και κοινωνιογλωσσολογικών θεμάτων που αναφέρονται ως συνέπεια των σύγχρονων συνθηκών επικοινωνίας και διακίνησης της γνώσης. Πράγματι, η διάδοση των ιδεών και της γνώσης επηρεάζει σήμερα την εξέλιξη των περισσότερων γλωσσικών συστημάτων, εφόσον, πέρα από φαινόμενα όπως ο δανεισμός λέξεων ή η δημιουργία διεθνισμών, ολόκληρα πεδία εννοιών μπορούν να υιοθετηθούν και να μεταφερθούν ως σύνολα όρων από τη μία γλώσσα στην άλλη. Σε γλώσσες όπως η ελληνική, όπου η δημιουργία και υιοθέτηση νέων όρων συναρτάται αναπόφευκτα με την παρεμβολή δομικών στοιχείων από άλλους γλωσσικούς κώδικες, η ορολογία συνδέεται με τις διαδικασίες παραγωγής, αφομοίωσης και μεταβίβασης της γνώσης, που διατυπώνεται μέσω του επιστημονικού λόγου. Με τον τρόπο αυτό, οι επιστημονικές και τεχνικές υπογλώσσες καθίστανται φορείς γλωσσικής μεταβολής μέσω των οποίων εισάγονται έννοιες, λέξεις, αλλά και συντακτικές δομές που στη συνέχεια διαχέονται προς τη γενική γλώσσα επηρεάζοντας την εξέλιξή της.

DIFFUSION OF TERMINOLOGY IN MODERN GREEK

**Eleni Efthimiou
Marianne Katsoyannou**

SUMMARY

The study of the various aspects connected with the development and use of terminology contributes to focusing on a number of cognitive as well as sociolinguistic issues that arise as a consequence of modern conditions in communication and knowledge transfer. Dissemination of new ideas and knowledge affects the evolution of most linguistic systems, as beside phenomena of loan adaptation and international word formation, entire fields of concepts may well be adapted and transferred as sets of term from one language to another. In languages like Modern Greek, in the case of which creation and adaptation of new terms is strongly associated with intrusion of structural patterns from other linguistic codes, terminology is related with procedures of knowledge production, acquisition and transfer which are uttered via language for special purposes (LSP) codes. In this way, scientific and technical sublanguages act as factors of language change, which affect the general language by introducing and disseminating not only new terms and concepts but even innovative syntactic structures.

Η ανάγκη μελέτης της ορολογίας προκύπτει από το γεγονός ότι η χρήση όρων συναρτάται με συγκεκριμένες δραστηριότητες και ανάγκες της ανθρώπινης ζωής. Ακόμη και στο πλαίσιο απλών καθημερινών δραστηριοτήτων, όπως είναι π.χ. η οδήγηση αυτοκινήτου ή η εκτέλεση μίας συνταγής μαγειρικής, η επικοινωνία βασίζεται στη γνώση ενός λεξιλογίου με ειδική σημασία, που ισχύει δηλαδή ειδικά και αποκλειστικά για το δεδομένο θεματικό πλαίσιο. Το φαινόμενο όμως που ονομάζουμε σήμερα «έκρηξη» της ορολογίας συνδέεται ειδικότερα με τη ραγδαία ανάπτυξη της επιστημονικής και τεχνολογικής γνώσης και με τη ταχύρρυθμη διάδοσή της [1]. Ως προς το θέμα αυτό, είναι πλέον κοινός τόπος ότι η αγγλική γλώσσα έχει προσλάβει ρόλο ενιαίου κώδικα που αποτελεί ταυτόχρονα μέσο ανάπτυξης και διάδοσης της γνώσης προς άλλα γλωσσικά συστήματα [2]. Στο πλαίσιο αυτό, οι νέοι όροι «εισάγονται» στις γλώσσες υποδοχής μαζί με τη γνώση την οποία εκπροσωπούν.

Η εισαγωγή όρων, μέρος της διαδικασίας εισαγωγής γνώσης σε μία κοινωνία, μπορεί να μελετηθεί από διάφορες πλευρές. Στην παρούσα μελέτη θα ασχοληθούμε με την εισαγωγή ορολογίας ως φαινόμενο γλωσσικής επαφής το οποίο συμμετέχει στην εξέλιξη του γλωσσικού συστήματος υποδοχής, στην προκειμένη περίπτωση της ελληνικής. Με δεδομένο ότι οι λέξεις δεν φέρουν μόνο γλωσσική, αλλά και γνωστική πληροφορία, θα προσπαθήσουμε να συγκεντρώσουμε ορισμένα στοιχεία σχετικά με το ρόλο της ορολογίας και της φρασεολογίας ως φορέων αφενός γλωσσικής αλλαγής και αφετέρου πολιτισμικής επίδρασης. Πράγματι, εκτός από τις καθαρά γλωσσικές διαδικασίες, που αφορούν κυρίως τα επίπεδα του λεξιλογίου και της σύνταξης, η επαφή μεταξύ δύο γλωσσικών συστημάτων στο πλαίσιο μίας ιεραρχημένης σχέσης, εμπεριέχει και μια ισχυρή κοινωνιογλωσσολογική συνιστώσα.

Παρατηρούμε καταρχήν μία ενδιαφέρουσα σύγκλιση ανάμεσα στην επιστημονική προσέγγιση και στη διαμόρφωση του γλωσσικού αισθήματος των ομιλητών: το σημείο τομής είναι η κοινή διαπίστωση ότι οι όροι σχετίζονται με την εξωγλωσσική πραγματικότητα (και ακριβέστερα με την κατονομασία της), με αποτέλεσμα να επηρεάζονται από εξωγλωσσικούς παράγοντες περισσότερο και με τρόπο πιο άμεσο από ό,τι η υπόλοιπη γλώσσα. Κατ' αυτήν την έννοια, το αν ένας όρος θα μεταφραστεί ή θα εισαχθεί στη γλώσσα υποδοχής με τη μορφή που έχει στη γλώσσα όπου δημιουργήθηκε, μπορεί να θεωρηθεί θέμα κατονομασίας που δεν αφορά το τμήμα της γνώσης που εκφράζει το συγκεκριμένο γλωσσικό σημείο. Αυτό που έχει σημασία είναι να λαμβάνεται υπόψη το γεγονός ότι ένας όρος δεν μπορεί να αποτελέσει φορέα νοήματος αν δεν εντάσσεται σε ένα δομημένο σύνολο όρων, συνδεδεμένο με ένα σύστημα εννοιών.

Οι μελέτες που έχουν γίνει για την ελληνική γλώσσα επικεντρώνονται κατά κύριο λόγο στη διαμόρφωση του λεξιλογίου και στους τρόπους με τους οποίους αυτό επηρεάζεται από τις διάφορες διαδικασίες δανεισμού και δημιουργίας νεολογισμών. Διαθέτουμε έτσι αναλυτικές περιγραφές για το φαινόμενο του λεξιλογικού δανεισμού και για τους τρόπους με τους οποίους οι ξένοι όροι ενσωματώνονται μορφολογικά και/ή φωνολογικά στη γλώσσα μας [3]. Χωρίς να ασχοληθούμε εδώ με την τυπολογία των δανείων, αναφέρουμε επιγραμματικά τα σημαντικότερα συμπεράσματα ως προς τις συνέπειες του φαινομένου για το γραμματικό σύστημα της ελληνικής. Παρατηρούμε για παράδειγμα ότι τα μη προσαρμοσμένα δάνεια δημιουργούν νέα συλλαβικά σχήματα, με αποτέλεσμα να μεταβάλλονται οι κανόνες του φωνολογικού συστήματος: η ελληνική διαθέτει πλέον λέξεις που λήγουν σε σύμφωνα όπως /p/ ή /k/ (*τοπ, σοκ*) και σε συμφωνικά συμπλέγματα όπως /td/ ή /kt/ (*γουόρντ, ίμπακτ*), που δεν προκύπτουν από την εσωτερική εξέλιξη της γλώσσας, αλλά από διαμεσολάβηση ξένων στοιχείων.

Στο επίπεδο της μορφολογίας, οι αλλαγές εμφανίζονται κυρίως στο πλαίσιο του πτωτικού συστήματος: μέσω της υιοθέτησης δάνειων λεξικών μονάδων, αυξάνεται ο αριθμός των άκλιτων ουσιαστικών και τροποποιείται η παραγωγικότητα των κλιτικών παραδειγμάτων – και επομένως και η μεταξύ τους στατιστική σχέση. Στη μορφολογία των ρημάτων δεν παρατηρούνται αντίστοιχα φαινόμενα, πιθανότατα επειδή η υποχρεωτική χρήση παραγωγικών επιθημάτων (όπως το *-αρ-* με το οποίο σχηματίζονται τα *σκανάρω, μπουτάρω, σερφάρω...*) οδηγεί την ένταξή τους στα υπάρχοντα κλιτικά παραδείγματα. Σε αντιστάθμισμα όμως, δημιουργούνται σύνθετα με το ρήμα *κάνω* και δάνειο ουσιαστικό: *κάνω σκαν, μπουτ, σερφ (ή σέρφινγκ)*... Η πιο ενδιαφέρουσα διαπίστωση εδώ είναι ότι το σχήμα *ρήμα + δάνειο ουσιαστικό* παραμένει ανοιχτό, με την έννοια ότι επιτρέπει τη χρήση πολλών άλλων ρημάτων εκτός από το *κάνω*: έχουμε έτσι: *ανοίγω φάιλ, έχω / παίρνω / δίνω φίντμπακ, κατεβάζω / αναλύω ντάτα (ή ντέιτα), διαβάζω / γράφω / δημοσιεύω πείπερ, γίνομαι ρέφερανς, κατεβάζω / ανοίγω / βλέπω μείλ, πατάω σπέις, έντερ, εσκέιπ..., μαθαίνω / ξέρω κομπιούτερ*, που αποτελούν ισάριθμες αποδείξεις του υψηλού βαθμού παραγωγικότητας του δομικού αυτού σχήματος.

Με βάση τέτοιες μελέτες, σχηματίζεται μία πρώτη εικόνα για την επίδραση που ασκεί στη γλώσσα η εισαγωγή ορολογίας, καταρχήν στα επίπεδα της φωνολογίας και της μορφολογίας, παραγωγικής και κλιτικής. Οι γλωσσικές αλλαγές όμως που οφείλονται στη μεταφορά ορολογίας δεν περιορίζονται στο λεξιλόγιο: στην πραγματικότητα, τόσο ο άμεσος δανεισμός, όσο και η χρήση μεταφραστικών δανείων για την απόδοση των όρων έχουν ευρύτερες συνέπειες για το γλωσσικό σύστημα υποδοχής. Για τη γλωσσολογική θεωρία, η σχέση αυτή είναι αναμενόμενη:

εφόσον η γλώσσα αποτελεί σύστημα που βασίζεται σε σχέσεις αλληλεξάρτησης, η οποιαδήποτε γλωσσική μεταβολή δεν μπορεί να αφορά μεμονωμένα στοιχεία στα οποία να εφαρμόζεται με επιλεκτικό τρόπο. Αντίθετα, επηρεάζει το συνολικό φάσμα του φαινομένου το οποίο αφορά, οδηγώντας σε αναδόμηση του περιβάλλοντος εμφάνισής του, η οποία με τη σειρά της μπορεί να αποτελέσει αφορμή για άλλες αλλαγές. Παρόλα αυτά, η συμμετοχή των ποικίλων μορφών δανεισμού επιστημονικών και τεχνικών όρων στη γλωσσική μεταβολή δεν έχει μελετηθεί συστηματικά έξω από το χώρο του λεξιλογίου. Πρόσφατα μόνο άρχισαν να εμφανίζονται αναλύσεις προερχόμενες από τους χώρους της μετάφρασης, της φρασεολογίας και κυρίως της κειμενογλωσσολογίας [4], οι οποίες, αν και συνήθως δεν αναφέρονται ειδικά στο ζήτημα της ορολογίας, ασχολούνται με τη μελέτη των όρων μέσα στο προτασιακό τους περιβάλλον και σε συνάρτηση με τη μακροδομή του κειμένου.

Για να δείξουμε πώς ενεργοποιείται αυτός ο μηχανισμός, θα αναφέρουμε καταρχήν το φαινόμενο του δανεισμού πολυλεκτικών μονάδων, οι οποίες εμφανίζονται με μεγάλη συχνότητα στην επιστημονική και τεχνική ορολογία. Οι τρόποι με τους οποίους συνδυάζονται στοιχεία από διάφορες γραμματικές κατηγορίες για να σχηματίσουν πολυλεκτικούς όρους διαφοροποιούνται ανάλογα με τη γλώσσα (και, σε ορισμένες περιπτώσεις, ανάλογα με την υπογλώσσα), γεγονός το οποίο μπορεί να οδηγήσει σε δανεισμό των δομικών σχημάτων με τα οποία πραγματώνονται οι όροι. Ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα απόδοσης όρων που συνοδεύεται από δανεισμό δομικών σχημάτων, αποτελεί μια κατηγορία σχηματισμών που προέρχονται από τομείς όπως τα μαθηματικά και η ιατρική και περιλαμβάνουν γράμματα και αριθμούς, π.χ.: *α-error*, *alpha-index*, *alpha-amylase*, *alpha-blocker*, *T4 cell*. Κατά την απόδοση στα ελληνικά, παρατηρούμε μια ισχυρή τάση, την οποία υποστηρίζουν και επίσημοι επιστημονικοί φορείς, να διατηρείται η σειρά των συστατικών του όρου σύμφωνα με τον κανόνα της αγγλικής: *α-σφάλμα*, *α-δείκτης*, *α-αμυλάση*, *άλφα-παρεμποδιστής*, *T4 κύτταρο*. Το σχήμα αυτό τείνει να επικρατήσει, όχι μόνο μεταξύ των ειδικών κάθε τομέα, αλλά και σε κείμενα που απευθύνονται σε ευρύτερο κοινό, για παράδειγμα σε οδηγίες χρήσης φαρμακευτικών προϊόντων:

- (1) *Η σαλβουταμόλη είναι ένας εκλεκτικός διεγέρτης των β-2 αδρενεργικών υποδοχέων. [...] Όπως και με άλλους βήτα-2 αγωνιστές σπάνια έχει αναφερθεί στα παιδιά αυξημένη ενεργητικότητα.*

Η παρατήρηση των προφορικών δεδομένων δείχνει ότι τέτοιες χρήσεις αρχίζουν να εμφανίζονται και στον καθημερινό λόγο, όπου καταγράφουμε εκφωνήματα όπως:

(2) *Ήρθε από το Οχάιο Πανεπιστήμιο,*

(3) *Θα μιλήσει στη 14 αίθουσα,*

τα οποία δεν είναι τυχαίο ότι καταγράψαμε σε περιβάλλον επιστημονικού συνεδρίου. Βλέπουμε λοιπόν ότι μαζί με τις έννοιες που εκφράζουν οι δάνειοι όροι, η γλώσσα προσεταιρίζεται και δομικά στοιχεία, των οποίων η διάδοση μπορεί να οδηγήσει σε γλωσσική αλλαγή. Η κυριότερη ένδειξη μίας τέτοιας αλλαγής είναι η υιοθέτηση των νέων στοιχείων από ευρύτερες ομάδες ομιλητών και η ενσωμάτωσή τους στο γλωσσικό κώδικα.

Στη συνέχεια θα διατυπώσουμε ορισμένες υποθέσεις για τον τρόπο με τον οποίο οι διαδικασίες δανεισμού, ξεκινώντας από τις λέξεις, επεκτείνονται στα επίπεδα της συντακτικής και εννοιολογικής δόμησης της πρότασης για να επηρεάσουν τελικά την οργάνωση και τη διάρθρωση του κειμένου. Θα ασχοληθούμε καταρχήν με το συντακτικό, ή μάλλον σημασιολογικό επίπεδο ανάλυσης της γλώσσας, για να αναφερθούμε στην ένταξη των λεξιλογικών μονάδων στο περιβάλλον της πρότασης και στην ενσωμάτωσή τους στο ευρύτερο κειμενικό σύνολο. Στο επίπεδο αυτό, θα χρησιμοποιήσουμε ως παράδειγμα τη χρήση παθητικής σύνταξης σε προτάσεις όπως: *Στο άρθρο αυτό παρουσιάζεται... / αναλύεται... / περιγράφεται...* Πρόκειται για μία αρκετά κοινή συντακτική επιλογή, η οποία μάλιστα χρησιμοποιείται όλο και συχνότερα στα επιστημονικά, τεχνικά και δημοσιογραφικά κείμενα [5] – προφανώς με σκοπό τη δημιουργία απρόσωπου ύφους. Πράγματι, ένα γενικό χαρακτηριστικό του επιστημονικού λόγου είναι ότι πρέπει να ανταποκρίνεται σε μία απαίτηση αντικειμενικότητας και ουδετερότητας ως προς την προσωπική εμπλοκή του επιστήμονα-υποκειμένου της εκάστοτε έρευνας. Έτσι, οι απρόσωπες δομές χρησιμοποιούνται με βασικό στόχο να προσδώσουν στο κείμενο το κύρος που απορρέει από την έκφραση της γενικής και αναμφισβήτητης αλήθειας [6]. Σε ορισμένες περιπτώσεις όμως, η επιλογή αυτή καταλήγει στη δημιουργία προτάσεων που βρίσκονται στο όριο του αποδεκτού, τουλάχιστον για μια μεγάλη μερίδα των φυσικών ομιλητών της ελληνικής. Μία πρώτη κατηγορία τέτοιων προτάσεων εκπροσωπείται από το παρακάτω παράδειγμα:

(4) *Η 5η έκδοση του εγχειριδίου ετοιμάστηκε από ομάδες εμπειρογνομώνων [...]*

για το οποίο μπορούμε να πούμε ότι η έλλειψη φυσικότητας οφείλεται σε γλωσσική παρεμβολή: αυτό που ενοχλεί είναι ο συνδυασμός της σύνταξης και της λεξιλογικής επιλογής που είναι η μετάφραση του αγγλικού *was prepared*. Υπάρχουν όμως και παραδείγματα, όπως αυτό που ακολουθεί, που προέρχονται από πρωτογενή ελληνικά κείμενα:

- (5) *Ο πρόεδρος της Βουλής [...] υπενθύμισε ότι εδώ και 25 χρόνια καμία δράση δεν αναλήφθηκε για το συνεχιζόμενο δράμα [...]*

Παρατηρούμε ότι η πρόταση, που αυτή τη φορά δεν προέρχεται από μετάφρασμα, παρουσιάζει μεγαλύτερη δυσκολία αποδοχής από την προηγούμενη – κάτι το οποίο δείχνει ότι το φαινόμενο είναι πιο πολύπλοκο από ό,τι φαίνεται και απαιτεί λεπτομερέστερη ανάλυση.

Η υπόθεσή μας είναι ότι αυτή η σύνταξη, η οποία αποτελεί παραβίαση των περιορισμών επιλογής του ρήματος, πρέπει να ερμηνευτεί ως αποτέλεσμα υπεργενίκευσης, δηλαδή επέκτασης ενός κανόνα πέρα από τα περιβάλλοντα στα οποία επιτρέπεται η εφαρμογή του. Μία εξήγηση του φαινομένου βασισμένη αποκλειστικά στην επίδραση της αγγλικής θα αποτελούσε υπεραπλούστευση, ανεπαρκή για να στηρίξει οποιοδήποτε επιχείρημα περί γλωσσικής μεταβολής. Προκειμένου να μιλήσουμε για αλλαγή σε ένα γλωσσικό σύστημα, πρέπει να αποδείξουμε ότι το στοιχείο που μας ενδιαφέρει (εδώ, η υπεργενίκευση της παθητικής σύνταξης) διαδίδεται σε περιβάλλοντα άλλα από αυτό μέσω του οποίου εισήλθε στη γλώσσα, με αποτέλεσμα είτε να τείνει να επικρατήσει σε όλες τις περιπτώσεις, είτε –τουλάχιστον– να καταλαμβάνει συγκεκριμένες περιοχές όπου εφαρμόζεται συστηματικά. Σημαντικός παράγοντας για την εδραίωση μίας τέτοιας αλλαγής είναι η συχνότητα με την οποία χρησιμοποιούνται τα στοιχεία που την εκπροσωπούν.

Τι σχέση όμως έχει η ορολογία με το φαινόμενο αυτό; Η υπόθεσή μας είναι ότι τα νεωτεριστικά ορολογικά και φρασεολογικά στοιχεία που εισάγονται μέσω των επιστημονικών και τεχνικών υπογλωσσών διαχέονται μέσα από το λόγο της εκπαίδευσης, της διοίκησης, της διαφήμισης, της δημοσιογραφίας και τελικά ενσωματώνονται στη γενική γλώσσα όταν αρχίσουν να συνδέονται με γλωσσικές δραστηριότητες άλλες από την έκφραση της επιστημονικής και τεχνικής γνώσης. Ας αναλύσουμε για παράδειγμα τη χρήση του ρήματος *επεξεργάζομαι* στο γνωστικό τομέα της πληροφορικής, όπου αφθονούν οι διατυπώσεις όπως:

- (6) *Αυτό είναι δυνατό διότι η πληροφορία αποθηκεύεται και επεξεργάζεται σε αριθμημένες χωριστές μονάδες σταθερού μεγέθους καλούμενες εγγραφήματα (record).*

Εδώ, η χρήση του *επεξεργάζομαι* προέρχεται από δανεισμό: το ρήμα παίρνει ειδική σημασία μέσω της οποίας εντάσσεται στην υπογλώσσα της πληροφορικής και ταυτόχρονα δανείζεται τη σύνταξη του αγγλικού *process* υιοθετώντας ένα νέο πλαίσιο υποκατηγοριοποίησης. Παρόλο που αυτή η χρήση χαρακτηρίζεται λανθασμένη σύμφωνα με τους κανόνες της ελληνικής γραμματικής, η συστηματική εμφάνισή της σε κείμενα πληροφορικής την καθιστά εκ των πραγμάτων

αποδεκτή, τουλάχιστον στη συγκεκριμένη υπογλώσσα. Για να καταλάβουμε πώς το φαινόμενο επηρεάζει την εξέλιξη της γενικής γλώσσας, δεν έχουμε παρά να παρατηρήσουμε μία σειρά από άλλα παραδείγματα χρήσης, από διάφορα θεματικά πεδία. Τα παραδείγματα προέρχονται από το σώμα κειμένων ΕΘΕΓ [7], και παρουσιάζονται εδώ με χρονολογική σειρά. Στο πρώτο από αυτά το νέο γλωσσικό στοιχείο παρουσιάζεται στο πλαίσιο μίας συγκεκριμένης τεχνικής υπογλώσσας:

(7) *Κλασικό παράδειγμα το benchmark MIPS, που, όπως λέει η λέξη (Million Instructions per Second), στοχεύει να μας δείξει πόσο γρήγορα επεξεργάζεται ένα σύνολο εντολών, χωρίς ωστόσο η επεξεργασία να βγαίνει ΕΞΩ από τον επεξεργαστή, π.χ. στη μνήμη.*

Στη συνέχεια, η χρήση αυτή του *επεξεργάζομαι* καθιερώνεται στα επιστημονικά κείμενα, αλλά και στα διδακτικά εγχειρίδια:

(8) *Στην συνέχεια το κρανιόγραμμα επεξεργάζεται, χαράσσοντας τις χορδές μεταξύ των κρανιομετρικών σημείων, με αποτέλεσμα τον σχηματισμό των εσωτερικών γωνιών.*

(9) *Δεν χρησιμοποιείται πληροφορία από γειτονικές ακτίνες, δηλαδή κάθε μια επεξεργάζεται ανεξάρτητα (κάτι που δίνει τη δυνατότητα για παράλληλο προγραμματισμό).*

Η δημοσιογραφία, η διοίκηση και η διαφήμιση μπορούν να θεωρηθούν οι κερκόπορτες από τις οποίες ο νεωτερισμός περνάει σε ευρύτερα πεδία χρήσης, με αποτέλεσμα να γίνεται αντιληπτός, τουλάχιστον από τους νεότερους ομιλητές, ως γραμματικός κανόνας. Το νέο συντακτικό σχήμα παγιώνεται όταν αρχίζει να εμφανίζεται και σε κείμενα που έχουν αποδέκτη το ευρύ κοινό:

(10) *Αντίθετα, η αγορά λειτουργεί καλύτερα σε ένα πλαίσιο όπου οι μεγάλες στρατηγικές αποφάσεις και οι "κανόνες του παιχνιδιού" συζητούνται, επεξεργάζονται και αποφασίζονται από την Πολιτεία.*

(11) *Όλες οι αιτήσεις θα επεξεργαστούν, απλά δε θα έχετε προτεραιότητα, όταν σας επιλέγουν τα πανεπιστήμια.*

Σταδιακά, το φαινόμενο επεκτείνεται σε άλλα ρήματα και περνάει στη γενική γλώσσα, όπως δείχνουν τα αποσπάσματα από τον προφορικό λόγο που συμπληρώνουν τα δεδομένα μας:

(12) *Συγκαλέστηκε συνέλευση του Υπουργικού Συμβουλίου. (NET, δελτίο ειδήσεων)*

(13) *Να βάλουμε και μία κορδέλα στο πακέτο, να φαίνεται ότι περιποιήθηκε! (διάλογος με πωλήτρια σε κατάστημα ειδών δώρων)*

Στόχος της παρουσίασης που προηγήθηκε, ήταν να δείξουμε ότι οι τρόποι με τους οποίους αποδίδονται σημασιολογικά, υφολογικά ή πραγματολογικά γνωρίσματα στο πλαίσιο κάποιων υπογλωσσών, μπορούν να αποτελέσουν αφορμή για μεταβολές στο επίπεδο του γλωσσικού συστήματος. Αναφορικά με τα παραδείγματα που χρησιμοποιήσαμε, θα υποστηρίξουμε ότι αποτελούν καταγραφή της πορείας μίας γλωσσικής μεταβολής που στη συγκεκριμένη περίπτωση αντιστοιχεί σε τροποποίηση του πλαισίου υποκατηγοριοποίησης των αποθετικών ρημάτων, δηλαδή των σημασιολογικών ιδιοτήτων τους.

Στο επίπεδο της σημασιολογικής ανάλυσης εντάσσεται και το φαινόμενο που ονομάζεται σημασιολογικός δανεισμός. Ο όρος αναφέρεται στη μετάφραση όρων με λέξεις που ήδη υπάρχουν σε μία γλώσσα και αποκτούν νέα σημασία μέσω της διαδικασίας αυτής: όταν το *mouse* μεταφράζεται ως *ποντίκι*, η λέξη *ποντίκι* παίρνει και μία δεύτερη σημασία (ηλεκτρονική συσκευή). Με τον ίδιο τρόπο μεταφράζονται και πολυλεκτικοί όροι, π.χ. *random access memory* = *μνήμη άμεσης πρόσβασης* ή *μνήμη τυχαίας πρόσβασης*. Υπάρχουν όμως και περιπτώσεις όπου, χωρίς να παραβιάζονται δομικοί κανόνες της γλώσσας αποδέκτη, το σημασιολογικό αποτέλεσμα της μετάφρασης είναι εμφανώς προβληματικό. Ως παράδειγμα που θα μας επιτρέψει να συζητήσουμε την κοινωνιογλωσσολογική διάσταση του φαινομένου, θα χρησιμοποιήσουμε την απόδοση του ιδιαίτερα παραγωγικού σχήματος της αγγλικής *X-intensive* (όπου X = ουσιαστικό), το οποίο μεταφράζεται συστηματικά στα ελληνικά ως *έντασης X* (όπου X = ουσιαστικό σε γενική). Το παράδειγμα που ακολουθεί περιλαμβάνει διάφορες πραγματώσεις της δομής αυτής:

- (14) [...] *include form of activity, with the categories:* [...] *περιλαμβάνουν μορφή δραστηριότητας, με τις κατηγορίες:*
1. *For services:* 1. *Για τον τομέα των υπηρεσιών:*
- *capital intensive (such as air & sea transport)* • *υπηρεσίες έντασης κεφαλαίου (πχ. εναέριες και θαλάσσιες μεταφορές)*
 - *computation intensive (such as financial services, or design services)* • *υπηρεσίες έντασης υπολογισμών (πχ. υπηρεσίες χρηματοοικονομικών ή σχεδίασης)*
 - *skill-intensive (such as restaurant services, hairdressing, etc.: broadly, personal services)* • *υπηρεσίες έντασης δεξιοτήτων (πχ. εστιατόρια, κομμωτήρια κ.λπ: γενικά, προσωπικές υπηρεσίες)*
 - *labour intensive.* • *υπηρεσίες έντασης εργατικού δυναμικού.*

Από συντακτική άποψη, η απόδοση του επιθέτου (*intensive*) με ουσιαστικό σε γενική (*έντασης*), όπως και η δομή *ουσιαστικό σε γενική + ουσιαστικό σε γενική (έντασης Χ)*, αποτελούν επιτυχείς μεταφραστικές λύσεις που βασίζονται σε δόκιμες πρακτικές. Είναι όμως προφανές ότι ο αναγνώστης του παραπάνω κειμένου θα δυσκολευτεί να αποδώσει στην ελληνική φράση *έντασης Χ* τη σημασιολογική αξία που περιέχει ή απαιτεί *Χ σε σημαντικό βαθμό ή ποσότητα*, που είναι η ακριβής σημασία του αγγλικού *Χ-intensive*. Αυτό συμβαίνει επειδή η συγκεκριμένη χρήση του *intensive* δεν αντιστοιχίζεται με καμία από τις σημασίες του προτεινόμενου μεταφραστικού ισοδύναμου *έντασης*. Με άλλα λόγια, για να γίνει κατανοητή η φράση *έντασης Χ* στην ελληνική γλώσσα, πρέπει πρώτα να γίνει αναδιάρθρωση των σημασιολογικών σχέσεων της λέξης *έντασης*. Παρόλα αυτά, ο σχηματισμός *έντασης Χ* χρησιμοποιείται ευρύτατα, όχι μόνο σε επιστημονικά-τεχνικά κείμενα, αλλά, όπως δείχνουν τα δεδομένα που συγκεντρώσαμε από έρευνα στον ΕΘΕΓ, και στο δημοσιογραφικό λόγο.

Μπορεί κανείς να επικαλεστεί μία πραγματιστική ερμηνεία του φαινομένου, αποδίδοντας την ανάγκη δανεισμού σε έλλειψη γνωστικής υποδομής στη γλώσσα αποδέκτη ή και σε ατελή γνώση του γλωσσικού συστήματος. Εξίσου σημαντικοί όμως, είναι και οι παράγοντες που μπορούμε συνοπτικά να χαρακτηρίσουμε ως πολιτισμικούς και οι οποίοι επηρεάζουν τη γλωσσική συμπεριφορά. Πράγματι, οι γλωσσικές επιλογές λειτουργούν και ως σύμβολα μέσω των οποίων οι ομιλητές προβάλλουν την κοινωνική και πολιτιστική τους ταυτότητα [8]. Δεδομένου ότι η αγγλική, εξαιτίας του ρόλου της ως κώδικα παραγωγής της γνώσης, χαρακτηρίζεται ως γλώσσα υψηλότερου κύρους, κάθε αναφορά σε αυτήν, άμεση ή έμμεση, μπορεί να θεωρηθεί ότι συντελεί στη αύξηση του κύρους του κειμένου, γραπτού ή προφορικού. Όταν όμως η αναφορά στη γλώσσα κύρους δεν λαμβάνει υπόψη την ανάγκη ένταξης των όρων στις σημασιολογικές και γνωστικές δομές του συστήματος υποδοχής, όταν δηλαδή οι νέοι όροι εισάγονται χωρίς να έχει προηγηθεί επεξεργασία των εννοιών τις οποίες εκπροσωπούν, δεν εξασφαλίζεται η λειτουργικότητά τους στο γνωστικό επίπεδο. Πρέπει να τονίσουμε ότι αυτό είναι ανεξάρτητο από τη γλωσσική πραγμάτωση των όρων: όπως είδαμε στο (14), η ορθή δόμηση των ονοματικών φράσεων δεν είναι αρκετή για να γίνει κατανοητό το σημασιολογικό τους περιεχόμενο.

Για να δείξουμε πόσο σημαντικό ρόλο μπορεί να παίξει η ορολογία στη διαμόρφωση της γνωστικής υποδομής στη γλώσσα υποδοχής, θα χρησιμοποιήσουμε ένα τελευταίο παράδειγμα, αυτή τη φορά από το γνωστικό τομέα της γλωσσολογίας:

(15) Η παραδοσιακή γραμματική ονομάζει τις προτάσεις που εισάγονται με αντωνυμίες όπως «ποιος», «ποια» κ.λπ. ερωτήσεις μερικής αγνοίας επειδή ζητούν πληροφορία για ένα και μόνο στοιχείο της πρότασης. Στα αγγλικά οι προτάσεις αυτές αναφέρονται ως «*wh-questions*». Για συντομία, θα χρησιμοποιήσουμε κι εμείς εδώ τον όρο «*wh-ερωτήσεις*».

Δεν θα σχολιάσουμε εδώ τα προβλήματα συντακτικής ανεπάρκειας και σημασιολογικής αδιαφάνειας που δημιουργούνται από την παραβίαση των κανόνων δόμησης της ονοματικής φράσης στην ελληνική, ούτε τη χρήση λατινικών χαρακτήρων που απαιτεί ιδιαίτερη ανάλυση. Θα εστιάσουμε αποκλειστικά στο γεγονός ότι η έννοια που αντιστοιχεί στον όρο *wh-question* κατονομάζεται ήδη στην ελληνική γραμματική με τον όρο *ερωτήσεις μερικής αγνοίας*. Η διαφοροποίηση μεταξύ των δύο κατονομασιών προέρχεται από την ακολουθούμενη προσέγγιση: ενώ στην ελληνική γραμματική παράδοση οι *ερωτήσεις μερικής αγνοίας* ορίζονται, με κριτήριο τη λειτουργικότητά τους, ως αυτές που «[...] έχουν ανάγκη διασαφήσεως μόνον ως προς ένα μέρος του όλου περιεχομένου των» [9], η αγγλική γραμματική έχει καθιερώσει τον όρο *wh-question*, βάσει ενός τυπικού κριτηρίου, για κάθε ερωτηματική πρόταση που εισάγεται με λέξη που αρχίζει από *wh* (*what, which, when, who, why, where*). Το γεγονός ότι η δόμηση ενός συστήματος εννοιών σε διαφορετικές γλώσσες μπορεί να γίνεται με διαφορετικά κριτήρια ταξινόμησης, επιτρέπει την πραγμάτωση των εννοιών με κατονομασίες που αντιστοιχούν σε διαφορετικά σχήματα αναπαράστασης της πραγματικότητας [10].

Το ζήτημα που τίθεται εδώ είναι ότι οι γνωστικές δομές που αντιστοιχούν σε όρους όπως *wh-ερώτηση* ή *που-ερώτηση* (μεταγενέστερη απόδοση του *wh-question*) αντιστρατεύονται μία προϋπάρχουσα γνωστική βάση που έχει αναπτυχθεί πρωτογενώς στη γλώσσα υποδοχής. Επιγραμματικά, μπορούμε να πούμε ότι στο παράδειγμά μας, οι νέοι όροι δεν εκπροσωπούν νέες γνώσεις, αλλά λειτουργούν μάλλον ως δείκτες ένταξης (του κειμένου, αλλά και του συγγραφέα) σε ένα συγκεκριμένο θεωρητικό χώρο, συνδεδεμένο με μία γλώσσα υψηλότερου κύρους. Τέτοια φαινόμενα εμπίπτουν στο ερευνητικό πεδίο της κοινωνιογλωσσολογίας, που στοχεύει στην ανάλυση των σχέσεων μεταξύ γλωσσικών και εξωγλωσσικών δεδομένων. Λαμβάνοντας υπόψη τις συνθήκες κάτω από τις οποίες οι επιστημονικές και τεχνικές υπογλώσσες καθίστανται φορείς γλωσσικής μεταβολής, μπορούμε να υποστηρίξουμε ότι η ανατροπή των συμβάσεων που προέρχονται από την πολιτισμική παράδοση στην οποία εντάσσεται ένα γνωστικό αντικείμενο δεν μπορεί να πραγματοποιείται χωρίς κόστος για την ανάπτυξή του.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ ΚΑΙ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΕΣ ΑΝΑΦΟΡΕΣ

- [1] Κατσογιάννου, Μ. & Κόρδα-Σάββα, Δ. (2002): «Τεχνική μετάφραση και ορολογία: μια διδακτική προσέγγιση», *Terminologie et Traduction*, 2002/2, σ. 51-62.
- [2] Βλ., μεταξύ άλλων, Αναστασιάδη-Συμεωνίδη, Α. (1997): «Διαδικασίες κατά τη δημιουργία των όρων», στο *Ελληνική γλώσσα και ορολογία – Πρακτικά 1ου Συνεδρίου*, Αθήνα, σ. 77-87, Φιλόπουλος, Β. Α. (1999): «Διεθνοποίηση ορολογίας και ελληνική γλώσσα», στο *Ελληνική γλώσσα και ορολογία – Πρακτικά 2ου Συνεδρίου*, Αθήνα, σ. 73-83, Βαλεοντής, Κ. (υπό έκδοση): «Το μέλλον της ελληνικής γλώσσας και ο ρόλος της Ορολογίας» στο *Το μέλλον της ελληνικής γλώσσας*, εκδ. Αρχέτυπο.
- [3] Βλ. κυρίως Αναστασιάδη-Συμεωνίδη, Α. (1986): *Η Νεολογία στην κοινή νεοελληνική*, Θεσσαλονίκη, Επιστημονική Επιτηρίδα Φιλοσοφικής Σχολής Α.Π.Θ.
- [4] Γεωργακοπούλου, Α. & Γούτσος, Δ. (1999): *Κείμενο και επικοινωνία*, Αθήνα, Ελληνικά Γράμματα, Λέκκα, Β. (2001): *Η δομή του επιστημονικού λόγου από κειμενογλωσσολογικής πλευράς*, διδακτορική διατριβή, Πανεπιστήμιο Αθηνών.
- [5] Βασιλάκη Σ. (1993): «Les relations réfléchies et le passif en grec moderne et en français», στο Guillemin-Flescher, J. (ed): *Linguistique contrastive et traduction*, τ. 2, σ. 3-32.
- [6] De Beaugrande, R. (1979): «Toward a General Theory of Creativity», *Poetics* 8, σ. 269-306, Λέκκα, Β. (2001): *op. cit.*
- [7] Ο ΕΘΕΓ (Εθνικός Θησαυρός Ελληνικής Γλώσσας) είναι το μεγαλύτερο ηλεκτρονικό σώμα κειμένων της ελληνικής γλώσσας, διαθέσιμο στη διεύθυνση <http://corpus.ilsp.gr/>.
- [8] Βλ., μεταξύ άλλων, Gumperz J. & Hymes, D. (1972), *Directions in sociolinguistics: the ethnography of communication*, New York, Holt, Rinehart and Winston και Lambert R., & Freed B. (1982), *The loss of language skills*, Rowley (Mass.), Newbury House.
- [9] Τζάρτζανος, Α. (1991, 2^η εκδ.): *Νεοελληνική σύνταξις (της κοινής δημοτικής)*, Θεσσαλονίκη, Αφοι Κυριακίδη, τ. 2, σ. 318.
- [10] Βλ. Κατσογιάννου, Μ. & Ευθυμίου (υπό έκδοση): Ε. «Θεωρία, μέθοδοι και πρακτικές της ορολογίας» στο Κατσογιάννου, Μ. & Ευθυμίου, Ε.: *Ελληνική ορολογία: έρευνα και εφαρμογές*, εκδ. Καστανιώτη.

Ελένη Ευθυμίου eleni_e@ilsp.gr

ΙΕΛ - Ινστιτούτο Επεξεργασίας του λόγου

Αρτέμιδος 6 & Επιδάουρου, 151 25 - Παράδεισος Αμαρουσίου

Μαριάννα Κατσογιάννου mariantha@ucy.ac.cy

Πανεπιστήμιο Κύπρου, Τμήμα Βυζαντινών και Νεοελληνικών Σπουδών

ΤΘ 20537, 1678 – Λευκωσία